

Բազմա

PAKINE

2018

ԹԻՒ 3

Գրականություն ~ Արուեստ ~ Իմացական Աշխարհ

Բազմ

ՅՈՒՆԻՍ-ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2018

ԾԷ. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 3

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

«Նոր նուիրեալներ պէտք են մեզի» ՆԻԿՈՂՈՍ ՍԱՐԱՖԵԱՆ.....	5
Հօրեղբայրս եւ իր աղուէք ԿԱՐՕ ԱՐՄԵՆԵԱՆ.....	20
Բանաստեղծութիւններ ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՍԵԱՆ.....	30
bang bang. գեորգ կաաս.....	34
Ապտիւլ Համիտ եւ Շերլոք Հոլմս. վէպին պատմութիւնը ՍԵԲԱՆ ՏԵՅԻՐՄԵՆՃԵԱՆ.....	39

Խմբագիր | Սոնիա Քիլեճեան-Աճեմեան
Փոխխմբագիր | Նորա Բարսեղեան
Ձեւաւորում | Անոյշ Ակներեան Էջադրում | Գեորգ Փալանճեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՐԴ

Քրիստիան Բատիկեան
Մարուշ Երամեան
Վիգէն Թիւֆէնքճեան
Յակոբ Կիւլլիճեան
Աւետիս Զաճեան
Վարդան Մատթէոսեան

Շաղիկ Մկրտիչեան
Արքմենիկ Նիկողոսեան
Արամ Պաչեան
Սեւան ՏԵՅԻՐՄԵՆՃԵԱՆ
Միրնա Տուզճեան
Յարութիւն Քիւրքճեան

«ԲԱԳԻՆ»

Կողքի քանդակը՝ Չալեն Խտըշեանի
«Աչք»

**Հերոսների թագաւորական նշաններից՝
միջազգային յարաբերութիւնների հաստատում. «Սասնայ ծռեր»
Էփոսի առաջին հանրապետութեան տարիներին գրառուած
պատումները | ՀԱՅԿ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ..... 48**

**Համազգային հայ կրթական եւ մշակութային միութիւնից
Մաշտոցեան մատենադարանի
ստացած ձեռագրեր | ԳԵՈՐԳ ՏԵՐ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ..... 61**

**Գիրքերու հետ գրախօսականներ, Ա. Հատոր
Հեղինակ՝ Պօղոս Սևապեան
(Գրախօսական) | ԿԱՐՕ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ..... 68**

Յուշարձանը | ՉԱԻԷՆ ԽՏԸՇԵԱՆ 74

Հրատարակութիւն՝ Համազգայինի Կեդրոնական վարչութեան

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ
Շաղգոյեան կեդրոն, Բ. յարկ
E-mail: pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961 1 241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէթեան» տպարանի

Յրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի Գրատարած,
Շաղգոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս. (01) 260329
Փոստարկղ. 80 1096 Պուրճ Համուտ
E-mail: print@hamazkayin.com

Համազգային հայ կրթական և մշակութային միութիւնից Մաշտոցեան մատենադարանի ստացած ձեռագրեր¹

ԳԵՈՐԳ ՏԵՐ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

Այսչափ ճոխ նուէր, ձեռագրերի մեծ քանակի նուիրատուութիւն, սրանից առաջ ստացել ենք տասնհինգ տարի առաջ, 2003 թ., երբ Նոր Ջուղայեցի քանասէր Լեւոն Մինասեանն իր կեանքի ընթացքում հաւաքած ձեռագրական նիւթերը՝ մօտ 50 միաւոր նուիրեց Մաշտոցեան Մատենադարանին: Նրա նուիրած ձեռագրերի մէջ կային նաեւ օտարալեզու միաւորներ, ասենք՝ պարսկերէն հմայիլներ: Չեմ ասում, թէ դրանք սակաւարժէք էին, բայց այսօրուայ մեր հանդիսութեան նիւթ նուիրատուութիւնը զուտ հայերէն է եւ առաւելապէս՝ միջնադարեան ձեռագրերի արժէքաւոր եւ մեծաքանակ խումբ է:

Այսպիսով ուրեմն, Համազգային միութիւնից, կից թուարկում-ցանկով² հանդերձ, ստացել ենք 27 ձեռագիր եւ մէկ փոքրիկ ձեռագրացուցակ, որոնք մեր հաւաքածոյների մէջ են մուծուել այսպէս՝

1. Հայերէն ձեռագրերի հիմնական հաւաքածու՝ ՀՊ՝ 11319-11343 - 25 միաւոր³.

2. Հայերէն նոր ձեռագրերի հաւաքածու՝ ՀՊ՝ 472-473 - 2 միաւոր.

3. Անտիպ ձեռագրացուցակների հաւաքածու՝ ՀՊ՝ 182 - 1 միաւոր:

Հնագոյն ձեռագիրը 1430 թ. Աղթամարում Թումա գրչի ձեռքով գրուած Մանրուսմունքը կամ Կացրդարանն է (ՀՊ՝ 11342), նորագոյնները՝ Ի. դարի

ԳԵՈՐԳ ՏԵՐ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

Պատմական գիտութիւններու դոկտոր: Ծնած է 1951-ին: Ուսանած է ԵՊՀ-ի Պատմութեան բաժանմունքի հնագիտութեան, աղբիւրագիտութեան եւ ազգագրութեան բաժինը՝ աղբիւրագետ-պատմաբանի մասնագիտացմամբ: 1974-էն միևեւ օրս կ'աշխատի Մաշտոցեան մատենադարանին մէջ, սկիզբը՝ իբրեւ գլխաւոր ավանդապահի (ձեռագրատան վարիչի) օգնական, ապա գլխաւոր ավանդապահ, նաեւ՝ ձեռագրագիտական հետազոտութիւններու, իսկ 2007-էն մինչ օրս ձեռագրագիտութեան եւ մայրցուցակի բաժնի վարիչ: 1995-1998 եղած է նաեւ

¹ Ձեռագրերի յանձնման հանդիսաւոր արարողութեան ժամանակ՝ 2018 թ. մայիսի 17-ին ասուած խօսք, որ սկսուել է այսպէս՝ «Համառօտաբան լինելու եւ կարելոր հանգամանքներ չմոռանալու նպատակով գրաւոր խօսք եմ պատրաստել, ուստի՝ կարողում եմ»:

² Այդ ցանկի մէջ որոշ թիւրքնկալումներ կային. ձեռագրերը սովորական ձեւով ախտահանել-մաքրելուց յետոյ մանրամասն մշակել եւ վերստին քարտագրել-նկարագրել ենք. այս շարադրանքի մէջ ձեռագրերը ներկայացուած են ճշգրտուած տուեալներով:

³ Ստորեւ ՀՊ՝ համառօտում-ցուցիչով գրում ենք Մաշտոցեան Մատենադարանում ձեռագրերի ստացած համարները (թիւերը), որպէսզի, այս յօդուածը կարդալուց յետոյ, հետաքրքրուողները ցանկութեան դէպքում կարողանան տեսնել նաեւ ձեռագրերը:

Հայաստանի ազգային գրադարանի տնօրեն:
 Զբաղած է հիմնականին մեջ միջնադարեան պատմական, ծիսական, դասականական եւ այլ կարգի աղբիւրներու բանասիրական եւ բնագրագիտական քննութեամբ, բնագիրերու գիտական հրատարակութիւններու կազմութեան, ձեռագիրներու նկարագրութեան եւ նմանաբնոյթ աշխատանքներով:
 Հրատարակած է 30 գիրք, իսկ գիտական մամուլին մեջ՝ 200-է աւելի յօդուածներ, խմբագրած է 40-է աւելի գիրք, որոնց մեջ՝ Մաշտոցեան մատենադարանի ձեռագիրներու Մայր ցուցակի հիւնդ ստուար հատոր: ԵՊՀ-ի եւ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Գեորգեան հոգեւոր ճեմարանին մեջ կը դասաւանդէ: Էջմիածնի հրատարակչական խորհուրդի, Կիլպենկեան հաստատութեան եւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան «Մատենագիրք Հայոց» հատորաշարի գիտախմբագրական անդամ է:

երկու ձեռագիր (Հայերէն նոր Հ^մԲ 472-473):
 Ժամանակագրօրէն երկրորդը 1489 թ. Ռշտունիքի Շատուան գիւղում գրուած՝ Սարգիս Շնորհալու «Մեկնութիւն կաթողիկէայ թղթոց» երկի հսկայածաւալ ձեռագիրն է (Հ^մԲ 11320), երրորդը ԺԵ. դարի Գանձարան է (Հ^մԲ 11323), յետոյ գալիս է 1574 թ. մի Աւետարան (Հ^մԲ 11324), 1663 թ. մի Սաղմոսարան (Հ^մԲ 11339), 1666 եւ 1685 թթ. երկու Ժողովածու (Հ^մԲ 11333, 11336), ԺԵ. դարի մի Յայսմաւուրք (Հ^մԲ 11319), նոյն ԺԵ. դարի երեք ձեռագիր՝ մէկը Աւետարան (Հ^մԲ 11326), միւսը՝ «Պատմութիւն Յովասափու» (Հ^մԲ 11338), երրորդը՝ Ժողովածու (Հ^մԲ 11340), ապա՝ 1724 եւ

1759 թթ. Ժողովածուներ (Հ^մԲ 11335, 11337), 1773 թ. մի Հմայիլ (Հ^մԲ 11343), 1798 թ. մի «Ներածութիւն աստուածաբանութեան» (Հ^մԲ 11332), 1800 թ.՝ ՏԷ լա Լաենտի հեղինակի Աստղաբաշխութիւնը (Հ^մԲ 11321) եւ նոյն թուականի մի Եռանկիւնաչափութիւն (Հ^մԲ 11322), ԺԸ. դարի՝ տարաբնոյթ նիւթերի չորս ձեռագիր (Հ^մԲ 11325, 11329, 11334, 11341), 1808 թ. մի ճառքնտիր (Հ^մԲ 11331), Միսիթարեան միաբան Մկրտիչ Աւգերեան վարդապետի «Տրամախօսութիւն» երկի 1819 թ. գրուած մի օրինակ (Հ^մԲ 11330), ԺԹ. դ. երկու ձեռագիր, որոնցից մէկը Քարոզգիրք է (Հ^մԲ 11328), միւսը՝ «Վասն զարմանալեաց Նոր Աշխարհին, որ ասի Եւնի Տիւնեա»

(այսինքն՝ Ամերիկայի. ՅՊ՝ 11327), ի վերջոյ՝ Յայերէն նոր ձեռագրերի հաւաքածուի մէջ գրանցուած՝ Ի. դարին վերաբերող երկու ձեռագրերը (համարները տես վերը) երաժշտական բնոյթի են՝ Շարականք եւ Գանձք:

Ամենահինը՝ 1430 թ. Աղթամարում Թումա գրչի ձեռքով գրուած Մանրուսմունքը, բաւական վնասուած է՝ թերի է թէ սկզբից եւ թէ վերջից, բայց բարեբախտաբար յիշատակարանը, որ բացարձակ նորութիւն է եւ գիտական որեւէ տեսակի հրապարակման մէջ անգամ յիշատակուած չէ, գրեթէ ամբողջական է եւ ժամանակի պատմական իրադարձութիւնների մասին կարելոր տեղեկութիւններ է հաղորդում. ահա՝ «Յամի Պ. եւ ՅԹ. (1430) թվականութեան հայկազեան տումարիս գծագրեալ եղանակաւոր տառս Կըցըրդարան յաստուածախընամ կղզիս Աղթամար, ընդ հովանեալ Սուրբ Խաչի եւ Սուրբ Փրկչի, ձեռամբ անարհեստ գրչի Թումայի, ի խնդոյ ոսումնասէր եւ լուսամիտ կրանաւորի Թումայի... ի յամենեւին դառն եւ յանբարի ժամանակիս, յորում ամի շարժեցաւ թագաւորն արեւելից Ամիրգայ Շահռուխն՝ որդի Լանկ Թամուրին, անթիւ զաւրաւք, եւ եկն ի վերայ չար բըռնաւորին Ամիրգայ Սքան|19ա|դարին, որ էր ազգաւ թխուրք՝ եւ] // տիրէր Թաւրիզոյ, բայց // [սա էր յոյժ խռոյ]վարար եւ աւերիչ աշխարհի [եւ] // նա եկեալ ի վերայ սորա, յաղթեաց սմա, եւ զգաւրս սորա ի սուր եւ ի գերութիւն առեալ, եւ ինքն Սքանդարն սակաւ արամբք մագապուրծ փախստական եղեալ ի ձեռաց

նոցա: Եւ այս տարի մի է բովանդակ, որր աշխարհս Յայոց աւերակ է, եւ տէր Դաւիթ կաթողիկոսն ի Վանայ բերթն ի |119բ| // եւ է եւս չէ ելեալ // ումն հա // անացս: [Արդ], յայսմ դառնութեան ժամանակիս գծագրեցաւ տառս ի խնդոյ սրբասէր կրանաւորին Թումայի, վասն որոյ աղաչեմ զհանդիպողքոյ սմա լի բերանով եւ ուղիղ մտաւք Աստուած ողորմի ասել Թումայ կրանաւորին եւ ծնաւդացն իւրոց եւ եղբարցն, եւ մեղաւոր Թումայ գծողին եւ իւր ծնաւդացն. եւ ձեզ ողորմեսցի Քրիստոս Աստուած, մեաւք հանդերձ. ամէն»:

Դեռ պետք է պարզենք, թէ այս Թումա գրիչը յայտնի եւ արդիւնաշատ Թումա Մինասէնցն է, թէ ԺԵ. դարում Աղթամարում գործած մի այլ Թումա գրիչ, եւ աւելին՝ այս ձեռագիրը կարելոր միաւոր է նաեւ երաժշտական Մանրուսմունք ժողովածուի ուսումնասիրութեան համար:

Ընդհանրապէս անարժէք ձեռագիր չկայ. հին թէ նոր՝ բոլոր ձեռագրերն արժէքաւոր են եւ շուտ կամ ուշ գիտութեանն անպայման առնուազն մի կարելոր տեղեկութիւն տալիս են: Այդպէս արժէքաւոր են նաեւ ներկայ ձեռագրախմբի անխտիր բոլոր միաւորները, բայց ուշադրութիւն են հրաւիրում սրանցից ամենաանկարելոր թուացողի՝ համառօտ կամ փոքրիկ ձեռագրացուցակի վրայ, որի իմ պատրաստած նկարագրութիւնը հետեւեալն է. «Անտիպ ձեռագրացուցակ 182. [Յուլցակ Թաւրիզեցի ճարտ[արագետ] Էմիլ Յակոբեանի երեք ձեռագրերի, կազմեց Յայկ Աճեմեան],

30 Յուլիս 1960: 21 թերթ՝ ք. Երեսները չգրուած, թուղթ, 20,2x12,7. միասին, սեւ մատիտով շեղագիր, 19 տող:

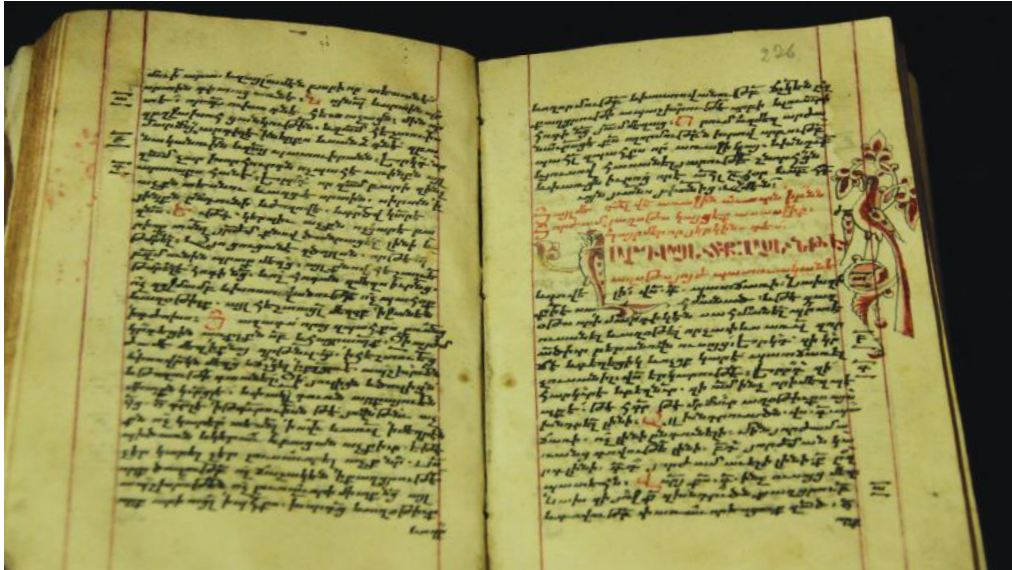
Յուլցակի առաջին էջին (1ա) տիտղոսաթերթն է, ուր Հայկ Աճեմեանը բացատրում է, որ սա իր կազմած՝ «Յուլցակ հայերէն հին ձեռագրաց Թաւրիզի, այլ վայրերի եւ մասնաւոր անձանց. 1921-1960, աշխատասիրեց Հայկ Աճեմեան» գործի «թիւ 81, 82 եւ 83»՝ Էմիլ Յակոբեանին պատկանող ձեռագրերի նկարագրութիւնն է, որ արտագրել է իր նոյն գործի 371-379 էջերից: Առաջին ձեռագիրը (2ա-4ա) Համագգայինից մեր ստացած ցանկի 13րդ, Մաշտոցեան Մատենադարանի Հայերէն ձեռագրերի հիմնական հաւաքածուի 11323 համարն ստացած՝ ԺԵ. դարի Գանձարանն է, որի նկարագրութեան վերջում կայ այս. «Ձեռագիրը պատկանում է թաւրիզաբնակ Մելքոն Յակոբեանին» (4ա), երկրորդը (5ա-12ա) Համագգայինի ցանկի 10րդ եւ մեր նոյն հաւաքածուում 11319 համարն ստացած՝ ԺԵ. դարի Յայսմաւուրթն է, որի մասին, ասելով թէ Մեսրոպ վարդապետ Մաքսուդեանն այն նկարագրել է Ազուլիսում, Հայկ Աճեմեանն աւելացրել է, որ ինքն էլ վերստին նկարագրել է՝ «30 մայիսի 1922 թ., Թաւրիզ»ում: Երրորդը (14ա-21ա) Համագգայինի ցանկի 9րդ եւ մեր 11320 համարն ստացած՝ Ռշտունիքի Շատուան գիւղում 1489 թ. գրուած՝ Սարգիս Շնորհալիի Մեկնութիւն Կաթողիկեայ թղթոց» ձեռագիրն է (գրիչ՝ Ատոմ քինյ. օգնական գրիչ՝ Յովհանէս, ստացող՝ տէր Հայրապետ), որ Հայկ Աճեմեանը

համարել է «Ճառընտիր» եւ որի վերջում նոյնպէս կայ՝ «Ձեռագիրը պատկանում է թաւրիզաբնակ Մելքոն Յակոբեանին: Յուլցակագրեցի 3 յունիսի 1922 թ., Թաւրիզ, Հայկ Աճեմեան»:

Փաստօրէն այս ցուցակում նկարագրուած են Համագգայինից մեր ստացած միայն այն երեք ձեռագրերը, որոնք Ազուլիսի Սուրբ Թովմա առաքեալի վանքից տարուել են Թաւրիզ, ուր եղել են գոնէ 1922 թուականին եւ այդ ժամանակ անյայտ հանգամանքներում դարձել են Մելքոն Յակոբեանի սեփականութիւնը, իսկ 1960 թ. պատկանել են նրա ճարտարագետ որդի Էմիլ Յակոբեանին, որից Մաշտոցեան Մատենադարանը տարիներ առաջ նուէր է ստացել ձեռագրական որոշ մանր նիւթեր: Ըստ ամենայնի ենթադրելի է, որ այս ձեռագրերը Թաւրիզից Պէյրուս են տարուել 1960 թուականից յետոյ:

Այստեղ նախ միջանկեալ նկատեմ, որ մեզ համար կարեւոր նորութիւն էր նաեւ այն փաստը, որ Հայկ Աճեմեանն ինչ որ ժամանակ կազմել է՝ «Յուլցակ հայերէն հին ձեռագրաց Թաւրիզի, այլ վայրերի եւ մասնաւոր անձանց. 1921-1960» խորագրով մի աշխատութիւն, որ արժէ անպայման փնտռել եւ բերել Մաշտոցեան Մատենադարան, որովհետեւ նրա օգնութեամբ հնարաւոր է լինելու պարզել շատ ձեռագրերի տարբեր տեղաշարժեր եւ ընդհանրապէս ձեռագրագիտական շատ հարցեր:

Իսնդիրը դիտարկենք պատմական տեսանկիւնից. Ազուլիսի Սուրբ Թով-

Ժողովածոյ

Չինքոթ քաղաք

ժԷ դար

Գրիչներ՝ Մկրտիչ քինյ. եւ Խօջասար

մա առաքեալի վանքի ձեռագրերի մասին առաջինը 1901-ին գրել եւ 5 ձեռագրի յիշատակարան տպագրել ու ռուսերէնի է թարգմանել Թիֆլիսի երկրորդ իգական գիմնազիայի եւ Ս. Աննայի հաստատութեան ուսուցիչ Յարութիւն Թումանեանցը, երկրորդը 1904ին եղել է ազգագրագետ Երուանդ Լալայեանը, որ քաղել է ձեռագրերի յիշատակարանների սուկ «Էական» մասերը, երրորդն արդէն Սուրբ Էջմիածնի միաբան Մեսրոպ վարդապետ Մաքսուդեանն էր, որի՝ 1906-7 թթ. արած աւելի կանոնաւոր եւ առաւել բաւարարող նկարագրութիւնների միայն մի մասը տպագրուել է նկարագրելուց մի հնգամեակ

անց, սակայն այդ թերի տպագրութիւնն անգամ տւել է եւս մի հնգամեակ. «Արարատ» ամսագրի 1911 եւ 1914-1915 թթ. համարներում շարունակական 13 մաս-յօդուածաշարով տպագրել է ընդամենը 29 ձեռագրի նկարագրութիւն: Ես գտել եմ Մաքսուդեանի նկարագրութիւնների անտիպ մնացած մասը, համադրել Յարութիւն Թումանեանի եւ Երուանդ Լալայեանի արածների հետ եւ տպագրութեան պատրաստել Թովմա առաքեալի վանքի եւ Ազուլիսի եկեղեցիների մօտ 90 ձեռագրի նկարագրութիւն:

Յայտնի է, որ 1919 թ. դեկտեմբերի վերջին թուրքերի կազմակերպած

կոտորածի հետեւանքով Ագուլիսն աւերուեց, քաղաքում առկայ ձեռագրերը ցանուցիր եղան. ներկայիս տուեալներով ասածս 90 ձեռագրից 8-ը Մաշտոցեան Մատենադարանում են (սրանցից մէկը 1972 թուականին, Մատենադարանի նախկին փոխ-տնօրէն՝ հանգուցեալ Բաբգէն Չուգասգեանի ձեռքով, նուէր ենք ստացել Սան Ֆրանցիսկոյից՝ Ջորջ Մարտիկեանից), 3-ը՝ Վենետիկում, Յարութիւն Բիւրտեան հաւաքածուում են (1940-ականներին գնել է Թաւրիզում), մէկական՝ Գերմանիայում, Վիեննայի Միխիթարեան մատենադարանում եւ Յարութիւն Հագարեան հաւաքածուի Մատենադարան չեկած միաւորների մէջ: Շատ հետաքրքիր է 1358 թ. Չաքարիա Աղթամարցու նկարագարդած Աւետարանի ճակատագիրը. սրա հիմնական մասը Իրլանտիայի Տուալին քաղաքի Չեստեր Բիտի թանգարանում է, 2 թերթ՝ Խորվաթիայի մայրաքաղաք Չակրեպում, 1 թերթ՝ Փարիզում՝ Մոն-Սէն Միշէլի ձեռագրական թանգարանում:

Այսպիսով ուրեմն՝ մինչեւ վերջերս Ագուլիսի 90 ձեռագրերից անյայտ էր 66-ի տեղը, այժմ սրանցից 3ը եւս եկան Մատենադարան, անյայտ մնաց 63-ի տեղը: Ինձ կը ներէ՞ք, եթէ ասեմ, որ ձեռագրական այս ճոխ հաւաքածուի մէջ ինձ համար ամենա նուիրականը հենց այդ երեք ձեռագրերն են, եւ որ շատ կուզենայի, որ մնացեալ 63-ը եւս աստիճանաբար յայտնաբերուէին եւ գային Մատենադարան: Աւելացնեմ, որ իմ ունեցած նկարա-

գրութիւնների համեմատ Ագուլիսի այս ձեռագրերը յետագայ տարիներին կորուստներ են կրել՝ որոշ թերթեր կամ պրակներ այժմ պակասում են, այսինքն՝ նրանց արժէքները որոշ չափով բացայայտուում են նաեւ 20-րդ դարի սկզբներին արուած նկարագրութիւնների շնորհիւ:

Ագուլիսի կորուած եւ մասամբ փրկուած ձեռագրերի իմ պատրաստած ցուցակի նման եւ նրա հետ տպագրելիք մի մասն է նաեւ Դարաշամբի կամ Շամբի Սուրբ Ստեփանոս Նախավկայի վանքի ձեռագրացուցակը, որի նկարագրութիւնները 1904 թուականին արել է պատմաբան-հնագէտ Սմբատ Տէր Աւետիսեանը. այս հաւաքածուի ճակատագիրը մի փոքր աւելի լաւ է դասաւորուել. 124 ձեռագրերի մեծ մասը, Թաւրիզում նոյն Հայկ Աճեմեանի ձեռքի տակով անցնելով, ճանապարհներին թերթերի կամ պրակների որոշ կորուստներ կրելով, 1922-ին եկել է Էջմիածին եւ այժմ այստեղ՝ Մաշտոցեան Մատենադարանում է. սակայն սրանցից 48-ի ներկայ տեղը եւս առայժմ անյայտ է: Յիշենք, որ նշանաւոր «Կնիք հաւատոյ» ժողովածուի լաւագոյն եւ առաւել ամբողջական ձեռագիրը ժամանակին Կարապետ եպիսկոպոս Տէր Մկրտչեանը յայտնաբերել է նոյն Դարաշամբի Սուրբ Ստեփանոս վանքում:

Եզրակացնեմ. 2015 թուականին տպագրել եմ մեր ձեռագրական կորուստներին վերաբերող մի գիրք, որի մէջ, զանազան ելակէտեր հիմք ընդունելով՝ հաշուել եմ, որ եղեմնի

տարիներին հիմնականում Արեւմտեան Հայաստանում մեր կրած ձեռագրական կորուստները եղել են մոտաւորապէս 62.500 միաւոր, այսինքն՝ ներկայումս ամբողջ աշխարհում պահպանուած հայերէն 31.000 ձեռագրերի քանակի կրկնակից ւելին կորսուել է: Տայ Աստուած, որ այդ կորուստները ժամանակ առ ժամանակ, այսօրուայ մեր խօսակցութեան նիւթ ձեռագրերի նման, կարգով

յայտնաբերուեն եւ մէջտեղ գան:

Աւարտեմ Համազգայինին ուղղւած շնորհակալութեամբ, որ ձեռագրերի այս արժէքաւոր հաւաքածուն ժողովելով եւ ինամբով պահպանելով, բերեցին իր պատկան տեղը՝ Մաշտոցեան Մատենադարան, որտեղ նրանք թէ լաւ պահպանուելու են եւ թէ լաւագոյն ձեւով ուսումնասիրուեն, այսինքն՝ ծառայելու են իրենց բուն նպատակին:

Աւետարան
Խոչնդիք գիւղ (Եկեղեաց գաւառ) 1574 թ.
Գրիչ, ծաղկող՝ Մկրտիչ Երեց

Ժողովածոյ
ԺԷ դար
Գրիչը եւ ծաղկողը՝ անյայտ